

**Чернігівський державний педагогічний університет
імені Т.Г.Шевченка
Чернігівський обласний педагогічний ліцей для обдарованої сільської
молоді
*Кафедра історії та археології України***

О.В.Гринь, О.Я.Рахно

***Як вчити історію
з розумінням і задоволенням?***

Навчально-методичний посібник
для учнів історичного профілю гуманітарних ліцеїв

Чернігів
2006

ББК Т.р
Г 85
УДК 372.893

Рецензенти

доктор історичних наук,
професор Боровик А.М.
кандидат педагогічних наук,
доцент Коломієць Г.В.

О.В.ГРИНЬ, О.Я.РАХНО

Г 85 **Як вчити історію з розумінням та задоволенням?:** Навчально-методичний посібник для учнів історичного профілю гуманітарних ліцеїв. – Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2006. – 52 с.

Рекомендовано до друку на засіданні педагогічної ради Чернігівського обласного педагогічного ліцею для обдарованої сільської молоді (Протокол № 1 від 28 серпня 2006 р.)

ББК Т.р
Г 85
УДК 372.893

© О.В.Гринь, О.Я.Рахно

*„Без знання минулого неможливе
точне поняття про сучасне”
М. Грушевський*

Дорогі друзі!

Ви вступили до гуманітарного класу Чернігівського обласного педагогічного ліцею для обдарованої сільської молоді і маєте намір пов'язати свій подальший життєвий шлях з педагогічною професією, оволодівши знаннями з історії.

Пам'ятайте, що Чернігівський обласний педагогічний ліцей для обдарованої сільської молоді (ЧОПЛ) – один із перших в Україні і започатковує свою історію з ліцейних класів, які були відкриті обласним управлінням освіти у 1993 р. на базі Чернігівського державного педагогічного інституту імені Т.Г.Шевченка. Статус ліцею навчальний заклад отримав 24 липня 1994 р. (Розпорядження Представника президента в Чернігівській області №240). Ліцей є єдиним у своєму форматі навчальним закладом України, оскільки готує сільських дітей до педагогічної освіти і ставить за мету виховати справжнього Вчителя, який знає й любить село і мріє про його розквіт.

Пріоритетним напрямком роботи ліцею є формування творчої особистості, яка характеризується глибокою системою духовно-ціннісних орієнтацій та високою динамікою інтелектуального „саморуку” вперед.

Навчальний процес в ліцеї забезпечують провідні викладачі Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка та навчальних закладів Чернігова. Творча робота педагогічного колективу ліцею і його вихованців дає позитивні результати.

За десять років ліцей підготував більш ніж 665 випускників, з яких 610 поповнили ряди студентів Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (91,7%) і біля двадцяти провідних вищих навчальних закладів України.

Сьогодні в ліцеї навчається 200 юнаків та дівчат з 23 районів Чернігівської області за фізико-математичним, хіміко-біологічним та гуманітарним напрямками.

У 1996 р. в ліцеї відкрито клас гуманітарного профілю, вихованці якого гідно зарекомендували себе в навчальній та науковій роботі. Найкращі учні-історики ліцею заявили себе як призери обласних предметних олімпіад з історії та переможці III етапу захисту науково-дослідних робіт Малої академії наук. Сподіваємося, що і Ви здобудете в ліцеї необхідні знання і впишете свою яскраву сторінку в його історію.

Впродовж наступних двох років Ви опановуватимете досить цікавий, але водночас складний період історії людства XX – початку XXI

століття. Цікавий, оскільки його вивчення дасть Вам змогу краще орієнтуватися в процесах та явищах, які відбуваються сьогодні в Україні та світі, зрозуміти їхні витоки й, відтак, бути свідомими громадянами суспільства. Втім, щодо багатьох подій новітньої історії серед науковців і понині не вироблено єдиної точки зору, а часто висловлюються полярні думки. Це природно, адже недаремно кажуть: „Скільки людей, стільки точок зору”. До того ж, багато фактів з історії XX століття тривалий час замовчувались або трактувались у викривленому вигляді з політичних міркувань. Розмаїття літератури, відсутність в історичній науці єдиної концепції національної та світової історії, процеси переосмислення її вузлових проблем, що розпочалися на початку 1990-х рр. і тривають понині, утрудняють Вашу підготовку до занять. З іншого боку, саме ці чинники зроблять її більш творчою, оскільки вимагатимуть від Вас критичного аналізу інформації, зіставлення різних точок зору й, найголовніше, власного ставлення до історичних подій та явищ. Допомогти Вам в цьому покликаний даний посібник.

Впродовж наступних двох років **Ви маєте навчитися:**

- ♦ порівнювати, аналізувати, узагальнювати і критично оцінювати історичні факти та діяльність історичних осіб, враховуючи наявні альтернативні погляди;
- ♦ зіставляти історичні події з епохами, орієнтуватись у науковій періодизації історії;
- ♦ складати конспект, тези, список літератури, готувати реферат та доповідь;
- ♦ користуватися науковою термінологією;
- ♦ самостійно добувати історичну інформацію з певної теми, спираючись на усі доступні джерела знань (документи, наукову літературу, періодичну пресу);
- ♦ на основі історичних фактів обстоювати власні погляди на ту чи іншу проблему.

Вам вже відомо, що **історія** – це сукупність фактів та подій, що відносяться до минулого; або минуле, що зберігається в пам’яті людей. Минуле глибоко пов’язане із сьогоденням, оскільки історичний досвід використовується як для дослідження сучасних реалій, так і для прогнозування майбутнього. Історичні знання використовуються в політології, соціології, архітектурі, мистецтвознавстві та багатьох інших галузях знань.

При вивченні історії Ви маєте спиратися на **основні принципи історичного пізнання:**

1. **об’єктивність** – прагнення до пізнання історичного минулого в цілому, незалежно від особистих уподобань;

2. **історизм** – необхідність розглядати кожне історичне явище не з позицій сучасності, а з огляду на те, де, коли та за яких обставин воно виникло й як розвивалося;

3. **соціальний підхід** – врахування всієї сукупності соціальних відносин, визначення, інтересам яких верств відповідала та чи інша подія або явище;

4. **множинність** підходів – визнання та врахування існування різних точок зору на історичний процес.

Цей посібник знадобиться Вам ще й для того, щоб пригадати ази історичної науки, швидше адаптуватися до навчального процесу ліцею, навчитися самостійно працювати з історичними джерелами та літературою, підкаже шляхи міцного засвоєння знань та раціонального використання часу, допоможе пізнати себе як особистість, реалізувати свої здібності та ще більше полюбити історію.

Успіхів Вам на шляху здобуття знань!

Частина 1

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЛІЦЕЇ

1.1. Основні форми занять у ліцеї

Чернігівський обласний педагогічний ліцей для обдарованої сільської молоді готує учнів до отримання освіти у вищих навчальних закладах, насамперед у Чернігівському державному педагогічному університеті імені Т.Г. Шевченка, тому навчально-виховний процес у ліцеї відрізняється від його організації в загальноосвітній школі. Навчатися в ньому Ви будете два роки. По їх завершенню на Вас очікує незалежне тестування, результати якого будуть зараховуватися як вступні іспити до вищих навчальних закладів.

Щоб швидше адаптуватися до навчального процесу у вищому навчальному закладі, учбові заняття в ліцеї, на відміну від загальноосвітньої школи, проводяться за вузівською системою „подвійних уроків” – „пар”. Навчальний рік поділено на два семестри по 16-18 навчальних тижнів кожний. Наприкінці семестру відбувається складання заліків і екзаменів з профільних предметів. Між семестрами встановлюються канікули.

Вивчення історії України та Всесвітньої історії відбувається за державними програмами з історії для 10 і 11 класів гуманітарного профілю. У програмі навчальний матеріал поділено на теми і вивчення кожної теми передбачає підсумкову тематичну оцінку. Оцінювання Ваших знань буде здійснюватися за 12-бальною шкалою.

Основними формами навчальних занять з історії в ліцеї є *лекції, семінарські заняття, консультації та самостійна робота ліцеїстів.*

Навчальна лекція (від лат. lectio – читання) – це логічно вивершений, науково обґрунтований, систематичний, послідовний виклад певного навчального матеріалу, передбаченого програмою, при необхідності ілюстрований засобами наочності.

Лекція є одним з основних видів навчальних занять і, водночас, методів навчання у вищій школі. Вона покликана формувати у студентів (ліцеїстів) основи знань з певної наукової галузі, а також визначати напрямок, основний зміст і характер усіх інших видів навчальних занять та самостійної роботи з відповідної дисципліни.

Семінарське заняття – форма навчального заняття, при якій викладач організує дискусію навколо попередньо визначених тем, до яких студенти (ліцеїсти) готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань (доповідей, рефератів). Семінарські заняття проводяться в аудиторіях або навчальних кабінетах з однією академічною групою (класом).

Велике значення у навчальному процесі відіграє **самостійна робота ліцеїстів** – основний засіб роботи по оволодінню навчальним матеріалом у час, вільний від обов’язкових занять. Наявність університетської наукової бібліотеки дає можливість не тільки засвоїти на глибокому рівні учбовий матеріал, вивчити детально питання, які Вас зацікавили, але й залучитися до наукової роботи вже у стінах ліцею.

Значна увага в ліцеї приділяється **індивідуальній роботі** з учнями. **Індивідуальне навчальне заняття** проводиться з окремими ліцеїстами з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей. Згідно розкладу регулярно відбуваються групові та індивідуальні **консультації** учнів. **Консультація** – форма навчального заняття, при якій ліцеїст отримує відповіді від викладача на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування. Консультація може бути індивідуальною або проводитися для групи ліцеїстів, залежно від того, чи викладач консулює з питань, пов’язаних із виконанням індивідуальних завдань, чи з теоретичних питань навчальної дисципліни. Індивідуальні завдання (реферати, доповіді тощо) виконуються студентом самостійно при консультуванні викладачем.

Вже декілька років працює **факультатив**, на якому учні поглиблюють свої знання з історії України.

1.2. Робота на лекційних та семінарських заняттях

Важливу роль у підготовці ліцеїстів відіграють **лекції**, які читають вчителі, доценти і професори. Вони готують учнів до інших форм аудиторних занять і до самостійної роботи зі спеціальною науковою літературою. Перш ніж говорити про те, як працювати на лекційних заняттях, слід з’ясувати, чим відрізняється лекція від звичайного підручника чи будь-якої іншої літератури з відповідної теми.

Звісно, велике значення для успішної самостійної роботи мають гарні новітні підручники й посібники. Однак вони дуже швидко застарівають. Тож головна перевага лекції над підручником полягає в тому, що лектор враховує найновіші здобутки у своїй галузі науки. У підручниках, як правило, подано матеріал, який уже стабілізувався. А наука постійно розвивається і поповнюється новими відкриттями. Тому лектор виступає тим провідником, який веде за собою слухачів-ліцеїстів до здобуття новітніх знань. Уважно прослухана лекція робить самостійну роботу учнів з підручником більш осмисленою і в декілька разів продуктивнішою.

До лекції належить готуватися, попередньо ознайомитися з матеріалом нової теми у підручнику. Це дозволить відрізнити нове від уже відомого, відділити головне від другорядного і занотувати необхідне.

З самого початку лекції ліцеїст має відповідно настроїтися, бути уважним, вслуховуватися в матеріал викладу, вдумуватися в почуте, схоплювати в ньому найголовніше й стисло занотовувати його. При цьому сприймання матеріалу лекції стає аналітичним, увага стійкою, зміцнюється пам'ять.

Не треба занотовувати „слово в слово” лекційний матеріал. Основні положення лекції досвідчений викладач говорить більш повільно і повторює. Це дає змогу учням записати їх докладніше.

При відвідуванні лекцій Ви повинні уважно прослуховувати лекційний матеріал і правильно занотовувати основні положення викладеного, тобто вести **конспекти**.

Конспект – (від лат. conspectus – огляд) – короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо. Конспект лекції складається з плану, джерел та літератури до питань лекції, стисло викладених основних положень, фактів і прикладів. Конспектування є одним із способів активізації пізнавальної діяльності учнів.

У процесі конспектування Ви вчитеся виділяти головне з почутого і прочитаного, коротко, чітко й послідовно викладати матеріал, встановлювати зв'язок між окремими думками. Конспектування розвиває логічне мислення і вдосконалює культуру мови.

Написання конспекту лекції також має свої правила. Записи на лекціях необхідно робити у спеціальному зошиті, призначеному для певної історичної дисципліни, залишаючи достатні поля для доповнень і уточнень. Це дозволить Вам при самостійному опрацюванні додаткової літератури доповнити записану лекцію. Як бачимо, лекції викладачів міцно взаємопов'язані з самостійною роботою учнів і студентів і розширюють та збагачують одна одну.

Семінарське заняття теж має свої правила підготовки та проведення і потребує певних знань та умінь.

Приступаючи до підготовки теми семінарського заняття, ліцеїст повинен переглянути тексти лекцій, прочитаних з даного розділу чи теми.

Ознайомившись з планом семінарського заняття та літературою, рекомендованою викладачем, слід уважно прочитати мету заняття, методичні вказівки щодо підготовки питань, звернути увагу на контрольні запитання. Все це разом допоможе Вам визначити основні шляхи висвітлення теми.

При підборі літератури для висвітлення питань семінару необхідно прагнути ознайомитися з джерелами та монографічною літературою. Посібники, підручники та довідники повинні використовуватися як допоміжна література (про роботу у бібліотеці дивись нижче).

Проведення семінарського заняття має таку послідовність. Вчитель викликає когось з учнів для доповіді з першого питання.

Виступ на семінарі здійснюється в усній формі, конспект відповіді слугує для визначення послідовності у розкритті питання, запису цитат, статистичних даних тощо. У конспект треба заглядати, але читати підряд текст неприпустимо.

На початку відповіді ліцеїст повинен назвати літературу та джерела, використані у ході підготовки. Відповідь має продовжуватися 10 хвилин і закінчуватися висновком з даної проблеми.

Далі йде обговорення. Однокласники мають право задати доповідачу питання, які були запропоновані до теми семінарського заняття або виникли при слуханні відповіді. Потім відбувається рецензування відповіді однокласника. Наступним кроком обговорення є виступи присутніх на занятті з доповненнями по суті питання. Доповнення мають бути чіткими, конкретними, і жодному разі не повторювати вже сказане. Наприкінці обговорення ліцеїстами або викладачем підводяться підсумки і, при необхідності, робляться висновки.

Після завершення обговорення першого питання таким же чином відбуваються виступи і обговорення наступних питань семінару.

На семінарському занятті також може заслуховуватися реферат. Тему реферату ліцеїст обирає заздалегідь і після консультації з викладачем готує її для усного розкриття (5-7 хвилин).

Всі види учнівської участі в роботі на семінарському занятті – розгорнуті відповіді, запитання, доповнення, реферати, рецензування відповіді товариша – оцінюються відповідними оцінками.

Частина 2

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

2.1. Пошук матеріалів для підготовки до занять

Вашим найголовнішим помічником при вивченні історії впродовж наступних двох років, звісно, буде підручник. До нього Ви маєте звертатися при опрацюванні нової теми, підготовці до тематичного оцінювання чи з'ясуванні незрозумілої інформації. Проте при роботі над доповіддю, рефератом, а також над питаннями, винесеними на обговорення на семінарському занятті, одного підручника Вам буде замало. В такому разі слід звернутися до наукової літератури, щоб більш глибоко розглянути певну історичну подію або явище, проаналізувати різні точки зору. Відтак, Ви вирушите в бібліотеку. Допомогти швидше зорієнтуватися і полегшити пошук необхідної літератури покликаний цей розділ.

Перш за все Ви заходите до залу, де розміщено **каталог**. Каталог є своєрідною пам'яттю бібліотеки, адже тут вміщено відомості про всі видання, які будь-коли поступали до неї. На картках обов'язково зазначено *прізвище автора та назву книги, місто, де вона вийшла друком, назву видавництва та рік видання, тираж та кількість сторінок*. Якщо це журнальна або газетна публікація – вказано *назву, рік та номер періодичного видання, а також сторінки*. Інколи на тій самій картці вміщено ще й **анотацію** – стислий зміст книги або статті. Ознайомлення з нею допоможе Вам вибрати необхідну літературу.

Кожна книга має свій **шифр**, який допомагає бібліотекарю знайти її з-поміж десятків чи навіть сотень тисяч інших. Шифр вміщено в лівому верхньому куті на каталожній картці. Тому, заповнюючи замовлення, обов'язково вкажіть *шифр, прізвище автора, назву книги, рік та місце видання, а також том* (якщо видання багатотомне). Якщо Ви збираєтесь працювати з періодикою – досить вказати *назву, рік та номер*.

В наукових бібліотеках Вам запропонують заповнити спеціальні бланки, де слід буде вказати додаткові відомості – Ваше прізвище та номер читачього білету, шифр періодичного видання тощо. Зокрема, це стосується Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки імені В.Г. Короленка.

Найбільше Вам доведеться працювати в читальному залі бібліотеки Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Тут ваше **замовлення літератури** виглядатиме наступним чином:

Ф 4 Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 р. до
Д 97 наших днів. – К., 1995.

Т 3 (06) Новая и новейшая история стран Азии и Африки:
Н 72 В 3 ч. / Под ред. А.М. Родригеса. – М., 2001. – Ч. 1.

Історія в школі. – 1996. – № 3.

Втім перш ніж замовити книгу, слід розшукати її в каталозі. Якщо у Вас є список літератури, в якому зазначено прізвища авторів та їхні ініціали – звертайтеся до **алфавітного каталогу**. В ньому за алфавітом йдуть не тільки перші літери прізвищ авторів, але й другі, треті тощо. Книги, написані колективом авторів, розташовано за назвами.

Якщо перед Вами стоїть завдання самостійно впорядкувати список літератури, наприклад, при написанні реферату, звертайтеся до **систематичного каталогу**. В ньому картки розміщено за певною системою згідно з галузями знань. Крім того, в бібліотеках існують **алфавітно-предметні покажчики** до систематичних каталогів, де вказано галузевий індекс до кожної предметної рубрики. Наприклад, в бібліотеці Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка галузевий індекс з історії України може виглядати так: Т 3 (2 УК) або Т 3 (4 УКР). Проте якщо Ви знаєте місцезнаходження в каталозі необхідного розділу, звертатися до алфавітно-предметного покажчика немає потреби. Зверніть увагу, що в бібліотеках окремо існують **картотеки** журнальних і газетних публікацій, краєзнавчих матеріалів. Їх використання дасть Вам можливість більш глибоко опрацювати обрану тему. Нарешті, підібрати необхідну літературу допомагають працівники довідково-бібліографічних та інформаційно-бібліографічних відділів.

Пам'ятка

Як працювати в систематичному каталозі

1. Позначте словом або словосполученням наукову галузь, з якої Ви розшукуєте літературу.
2. Знайдіть відповідний розділ систематичного каталогу, оберіть картки потрібних видань та заповніть замовлення.
3. Якщо визначене Вами поняття відсутнє у систематичному каталозі, сформулюйте більш широкий термін, що включає потрібну Вам тему.
4. Якщо відповідна рубрика відсутня, спробуйте знайти потрібні видання в інших розділах, близьких за змістом до обраної Вами теми.
5. Якщо Ви не знайшли потрібної літератури, зверніться по допомогу до чергового бібліографа.

Наприклад, необхідно підібрати літературу з історії Громадянської війни в Росії. Ви знаходите розділ каталогу „Всесвітня історія” → розділ

„СРСР у 1917 – 1941 рр.” → рубрику „Громадянська війна” → заповнюєте замовлення на літературу.

Не намагайтесь обмежитися замовленням однієї книги. В ній може не бути всієї потрібної Вам інформації й доведеться знов повертатися до пошуків.

Втім, навіть більші, ніж в бібліотеці, можливості для отримання інформації нині надає **Інтернет**. За своїми ресурсами він перевищує будь-яку бібліотеку, а знаходити матеріали навіть простіше. При роботі над будь-якою темою Ви можете звертатися до Інтернету, щоб виконати тестові завдання для самоперевірки або ознайомитися з фактичними даними, документами, картами, ілюстраціями тощо. За отриманими результатами можна підготувати:

- доповідь з конкретного історичного питання (на підставі кількох джерел);
- повідомлення щодо результатів Вашого листування з однолітками чи фахівцями з приводу історичних проблем;
- анотований перелік посилань;
- презентацію окремого питання із використанням ілюстрацій, карт, таблиць, схем (нагадуємо, що такий вид роботи за умови належного виконання оцінюється найвищим балом).

Водночас хочемо застерегти від простого скачування з Інтернету чужих рефератів та публікацій. По-перше, це неетично з наукової точки зору, оскільки є привласненням чужої інтелектуальної власності. По-друге, викладач оцінює результати саме Вашої роботи. Оскільки в цьому випадку вона зведена до мінімуму, то і бал можна отримати тільки мінімальний.

Загалом, пошук матеріалів є складним, але важливим етапом при роботі над будь-якою історичною проблемою. Сподіваємось, що для Вас він стане ще й цікавим, оскільки тут Ви вповні зможете відчути себе дослідником, який крок за кроком заглиблюється у таємниці історії.

2.2. Робота з підручником та науковою літературою

Для успішного опанування проблеми необхідно не тільки розшукати матеріали, але й ефективно їх опрацювати. Для цього треба вміти працювати з книгою, яка для кожного ліцеїста-історика має стати нерозлучним супутником. Роботу з книгою починають з ознайомлення з нею. Це дає можливість скласти уявлення про її зміст та основну ідею, спланувати подальшу роботу.

Зазвичай знайомство з книгою починається з **титульної сторінки**, на якій вказано прізвище автора, назву, черговість видання, місто, видавництво і рік публікації. Всі ці відомості разом вказують, наскільки авторитетне видання Ви тримаєте у руках. Так, якщо *автором* є відомий

вчений, можна очікувати на ґрунтовне дослідження. Крім того, якщо студія Вас зацікавила, можна продовжити пошуки, оперуючи прізвищем конкретного науковця. Скласти перше враження про зміст книги можна за її *назвою*. Якщо книга має кілька *видань*, слід брати найновіше, оскільки автори зазвичай вносять доповнення. *Назва видавництва* дає уявлення про характер і особливості книги. Так, історичні монографії, підручники та навчальні посібники виходять з друку у видавництвах „Наукова думка”, „Критика”, „Альтернативи”, „Либідь”, „Генеза”, „Країна мрій” та інших. *Рік видання* дає можливість скласти уявлення про методологічні підходи авторів, коло залучених ними джерел, а відтак і про концепцію книги в цілому. Наприклад, Ви тримаєте у руках дві книги, присвячені громадянській війні у Росії й видані відповідно у 1975 р. та у 2005 р. Логічно припустити, що події в них висвітлено під різним кутом зору.

Після ознайомлення з титульною сторінкою книги доцільно переглянути її ***апарат*** – науково-довідкові матеріали, до яких можуть входити анотація, передмова та вступна стаття, післямова, примітки й коментарі, словник рідко вживаних слів, покажчики, список літератури, зміст, довідка про автора. ***Анотація*** вміщується на звороті титульної сторінки й стисло передає основну ідею книги. ***Передмова*** до історичних видань зазвичай розкриває причини та обставини написання книги автором. У збірках історичних джерел у передмові схарактеризовано критерії їх відбору та принципи передачі тексту. ***Вступна стаття*** містить огляд проблем, яким присвячено книгу, та покликана підготувати читача до їх розуміння. Певним підсумком здійсненого автором дослідження інколи слугує ***післямова***. Наприкінці подекуди вміщено ***коментарі*** чи ***примітки*** – додаткові відомості про згадувані в праці історичні події, персоналії, їхнє уточнення та роз’яснення. ***Зміст*** та ***покажчики*** (найчастіше *географічний, іменний та предметний*) допоможуть Вам краще зорієнтуватися в книзі та швидше знайти необхідну інформацію. ***Список джерел та літератури***, вміщений наприкінці книги, так само як і ***посилання*** у тексті, допоможе Вам поглибити знання з обраної проблеми й стане у нагоді при зборі матеріалу для написання реферату, а у подальшому й курсової та дипломної роботи.

Тільки після попереднього ознайомлення з книгою варто переходити до її суцільного читання та вивчення. Пам’ятайте, що поділ книг на ***абзаци, параграфи, розділи, глави та частини*** не випадковий. Кожний структурний підрозділ книги несе певне смислове навантаження, складається з головного, підпорядкованого розкриттю її основної ідеї, та допоміжного, містить самостійну закінчену думку.

Звичайно, основним Вашим помічником при вивченні історії, як і раніше, залишатиметься ***підручник***. До нього Ви будете звертатися при вивченні нового матеріалу, при підготовці до тематичних оцінювань та

незалежного тестування. Саме з уважного ознайомлення з текстом підручника необхідно розпочинати опрацювання питань, винесених на семінарське заняття. Підручник складається з кількох структурних компонентів – **основної частини**, де вміщено необхідний теоретичний та фактичний матеріал, а також **довідкової** та **пояснювальної** частин. На початку навчального року передивіться увесь підручник, щоб скласти уявлення про учбовий курс, котрий вивчатимете. При роботі над текстом підручника для кращого засвоєння його матеріалу бажано дотримуватися певної послідовності.

Пам'ятка

Робота з текстом параграфа

- 1. Уважно прочитайте параграф, роздивіться таблиці, карти, схеми, ілюстрації.*
- 2. Зверніть особливу увагу на виділені в тексті факти, терміни, дати та висновки.*
- 3. Порівняйте прочитане з почутим та записаним на уроці. Пригадайте, що Ви знали з цього приводу раніше (можливо, читали, дивилися по телебаченню, чули від родичів, бачили в музеї тощо).*
- 4. Укладіть розгорнутий план (або тези чи конспект). Це допоможе під час відповіді на занятті.*
- 5. Якщо якийсь питання чи термін Вам незрозуміле – передивіться попередні параграфи, зверніться до додаткової літератури.*
- 6. Перевірте, наскільки володієте матеріалом параграфа – перекажіть текст, користуючись планом та без нього.*
- 7. Виконайте завдання, вміщені наприкінці параграфа та запропоновані вчителем.*

Втім, для підготовки до семінарського заняття або при написанні реферату одного підручника замало, оскільки в ньому вміщено досить стислу інформацію, а деякі питання розкрито оглядово. Для ґрунтовної відповіді необхідно опрацювати **наукову літературу** – монографії, журнальні статті, публікації в періодичній пресі.

Принципи роботи з науковою літературою в цілому збігаються з вищевказаними правилами роботи з підручником. Тому зазначимо тільки декілька основних аспектів:

- якщо Ви користуєтеся ксерокопією статті чи певного розділу монографії, виділяйте головне різними кольорами олівців чи маркерів;
- якщо у Вас бібліотечна книга – не робіть у ній позначок, користуйтеся закладками та виписуйте те, що вважаєте за необхідне, у зошит;
- починайте опрацювання проблеми з найбільш зрозумілої літератури й поступово переходьте до більш складної;

- при опрацюванні монографії не опускайте передмову та вступну статтю, а також примітки та посилання;
- роботу з науковою працею починайте з ознайомлювального читання, під час якого спробуйте зрозуміти її загальний зміст;
- обов'язково з'ясовуйте незрозумілі місця за допомогою словника чи підручника, але тільки після ознайомлення з текстом в цілому, в противному разі Ви ризикуєте „загубити” головне;
- закінчивши читання, перевірте себе, поставивши кілька запитань.

Варто запам'ятати, що чим більше Ви залучите джерел інформації – тим більш повними будуть Ваші знання про предмет, який вивчається. Проте Вам вже відомо, що в історичній науці існують альтернативні трактування події чи явища, по-різному висвітлюється діяльність багатьох персоналій, автори з однієї й тієї проблеми часто доходять протилежних висновків. Як же не розгубитися в морі доступної інформації? Як розібратися в розмаїтті різних тлумачень та сформулювати власну думку? Як визначити заангажовану версію та перекохані висновки? Для цього треба вчитися зіставляти інформацію, отриману з різних джерел.

Пам'ятка

Зіставлення різних джерел інформації

1. Прочитайте тексти.
2. Визначте, про яку історичну подію або явище йдеться у джерелах інформації.
3. Встановіть авторів. Подумайте, хто з них володів найбільш повною інформацією й не мав особистих підстав для її викривлення.
4. Сформулюйте основні положення, за якими Ви будете порівнювати тексти.
5. Знайдіть інформацію, що повторюється у різних джерелах інформації. Саме її прийнято вважати найбільш достовірною.
6. Яка інформація зустрічається тільки в одному джерелі? Чи допомагає вона відтворити більш повну картину історичної події або явища?
7. Зробіть висновок, чому точки зору авторів на одну й ту саму подію не співпадають або, навпаки, збігаються. Які аспекти проблеми, що розглядається, потребують залучення додаткових джерел?

2.3. Робота з історичними джерелами

На відміну від більшості наук, які вивчають існуючу реальність, історія вивчає те, що залишилося в далекому минулому. Але знання про минуле історики отримують з *історичних джерел* – носіїв інформації, створених в процесі людської діяльності. Вони є своєрідним посередником між тим, хто вивчає минуле, та власне минулим. Саме на основі їх

ретельного дослідження створюються наукові праці – статті та монографії, які розкривають окремі сторінки історії людства.

Дослідники виділяють різні **типи джерел** залежно від способу зберігання і передачі інформації:

1. речові;
2. словесні;
3. звукові.

До **речових** джерел відносяться пам'ятки архітектури, одяг, зброя, монети та паперові гроші, археологічні знахідки – рештки людей, знаряддя праці, посуд тощо.

З-поміж **словесних** джерел виділяють *усні* (народні пісні, легенди, перекази), *лінгвістичні* (прізвища та псевдоніми, географічні назви, слова іншомовного походження) та *писемні*.

Звуковими джерелами є різноманітні аудіозаписи музичних творів та усної мови.

♦ До якого типу джерел відносяться: Спаський собор, „Руська правда”, „Джоконда” Леонардо де Вінчі, посуд трипільців, платівки „Бітлз”, Версальський мирний договір, I універсал, дума „Маруся Богуславка”, фрески Софії Київської.

Чільне місце в історичній науці посідають **писемні** джерела. Саме вони становлять основу переважної більшості наукових праць в Україні. На уроках історії впродовж наступних двох років Ви в першу чергу будете працювати з писемними джерелами, тому на них доцільно зупинитися більш докладно.

Існує кілька **видів писемних джерел**: *літописи* (наприклад, „Повість минулих літ”), *законодавчі акти* (укази, універсали, закони), *ділова документація* (протоколи, звіти установ, службове листування тощо), *періодична преса* (газети, журнали, листівки), *статистичні джерела* (ревізії, переписи населення, статистичні зведення), *документи особового походження* (приватні листи, мемуари, щоденники, автобіографії), *літературні пам'ятки* (наприклад, „Повчання дітям” Володимира Мономаха) тощо. Але всі вони поділяються на дві великі **групи** (або „роди”):

1. документальні;
2. оповідні (або наративні).

Документальні джерела відбивають історичну подію або явище безпосередньо, без будь-якої оцінки її людиною, яка письмово зафіксувала цю подію. Такі джерела виникають у процесі конкретних подій, тому вважаються більш вірогідними. До документальних пам'яток відносяться закони, укази, розпорядження, угоди, переписи тощо. Зрозуміло, ми будемо звертатися до них при вивченні конкретних історичних подій та явищ.

В *оповідних* джерелах подію або явище зафіксовано в переказі автора, на підставі його особистих вражень. Зрозуміло, що на цьому переказі позначилося його світосприйняття, погляди, а сама подія отримала його оцінку. До оповідних пам'яток належать листи, спогади, літописи, публікації в періодичній пресі, літературні твори. Звісно, до них слід ставитися досить критично, усвідомлюючи їхню специфіку. Але саме оповідні джерела дають нам можливість з'ясувати, як та чи інша подія сприймалася її сучасниками, як розуміли світ, до чого прагнули і про що мріяли наші предки.

♦ У Ваших підручниках наведено витяги з багатьох історичних джерел – протоколу засідання австро-угорського уряду 7 липня 1914 р., мемуарів Д. Ллойд Джорджа, Лондонського договору 1915 р. між Італією та Антантою, листа солдата Каширського полку (1914 р.), угоди про Комп'єнське перемир'я від 3 листопада 1918 р., спогадів французького посла у Росії М. Палеолога (1923 р.). Які з них відносяться до документальних, а які – до оповідних?

(Полянський П.Б. Всесвітня історія. 1914 – 1939: Підручник для 10-го кл. загальноосвітніх навчальних закладів. – К., 2003. – С. 12, 15, 19; Бердичевський Я.М., Ладиченко Т.В. Всесвітня історія: Навч. посібник для 10 кл. загальноосвітніх навчальних закладів. – Запоріжжя, 2004. – С. 35, 46.)

Пам'ятайте, що писемні джерела склалися свого часу людьми, котрі, як і ми з Вами, мали власні інтереси і уподобання, часто переслідували особисті цілі. Отже, джерело може містити помилкову інформацію, викривлену як зумисне, так і через непоінформованість автора. Особливо це стосується оповідних пам'яток. Саме тому для висвітлення однієї історичної проблеми дослідникам необхідно розглянути цілий комплекс джерел. Більше того, зіставляючи інформацію, вміщену у здавалося б давно відомих джерелах, по-різному її інтерпретуючи, історики часто доходять цілком нових висновків й навіть роблять наукові відкриття.

♦ Подумайте, що було спільного і відмінного у листах з фронтів Першої світової війни російських та німецьких солдатів, офіцерів, імператора Вільгельма II та царя Миколи II?

При роботі з писемними джерелами слід дотримуватися певної послідовності.

Пам'ятка

Аналіз документального джерела

1. Прочитайте історичне джерело.
2. Знайдіть значення нових слів і незрозумілих виразів.

3. Визначте, ким було створено документ. Який статус мала ця людина? Якою мірою його погляди відбилися у документі? Відповідь на останнє питання особливо важлива при аналізі законодавчих актів (указів, універсалів, законів) та документів політичного характеру (промов державних діячів, партійних програм).

4. Про яку історичну подію, явище або персоналію йдеться у тексті?

5. Оберіть головне та другорядне у змісті документу. Мотивуйте свій вибір.

6. Коли, де і чому було укладено документ? Які історичні обставини зумовили створення джерела?

7. Якщо у підручнику є запитання до документу – дайте на них відповідь. Якщо нема – спробуйте укласти питання самостійно. Чи розкривають Ваші питання суть документу?

8. Поміркуйте, які висновки можна зробити. На підставі документу сформулюйте власну точку зору щодо події, явища або персоналії, що розглядається.

9. Підготуйте повідомлення. По можливості використовуйте історичну карту.

◆ Проаналізуємо разом документальне джерело.

1. Читаємо історичне джерело.

Витяг з Брестського мирного договору.

Стаття 1. Росія, з одного боку, й Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія й Туреччина, з іншого, оголошують, що стан війни між ними припинено; вони вирішили надалі жити між собою у мирі й дружбі...

Стаття 3. Області, що лежать на захід від встановленої договірними сторонами лінії і що належали Росії, не будуть більше перебувати під її верховною владою...

Росія відмовляється від будь-якого втручання у внутрішні справи цих областей...

Стаття 4. Росія зробить усе залежне від неї, щоб забезпечити якнайшвидше очищення провінцій Східної Анатолії та їх впорядковане повернення Туреччині.

Округи Ардагана, Карса та Батума також негайно очищаються від російських військ...

Стаття 5. Росія негайно здійснить повну демобілізацію своєї армії, включаючи збройні частини, заново сформовані нинішнім урядом...

Стаття 6. Росія зобов'язується негайно укласти мир з Українською Народною Республікою і визнати мирний договір між цією державою і країнами Четвертого союзу. Територія України негайно очищається від російських військ і російської Червоної гвардії. Росія припиняє будь-яку агітацію або пропаганду проти уряду або громадських установ Української Народної Республіки”.

(Бердичевський Я.М., Ладиченко Т.В. Всесвітня історія: 1914 – 1939 рр.: Навч. посібник для 10 кл. серед. загальноосвітніх шкіл. – К., 1999. – С. 44 – 45.)

2. *Знаходимо значення нових слів.*

Демобілізація – звільнення з військової служби, в більш широкому розумінні – переведення збройних сил та економіки з військового стану на мирний.

Східна Анатолія – територія сучасної Туреччини.

Ардаган, Карс, Батум – міста на Кавказі. Нині – територія Грузії та Туреччини.

3. *Визнаємо, ким було створено документ.*

Брестський мирний договір був укладений представниками делегацій Росії та країн Четвертного союзу – Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною.

4. *Про яку історичну подію йдеться у тексті?*

У тексті йдеться про умови мирного договору, який ознаменував вихід Росії з Першої світової війни.

5. *Обираємо головне та другорядне у змісті документу.*

До головного у тексті документу відносяться умови Брестського миру, до другорядного – їх пояснення та тлумачення. Отже, ключові фрази тексту: „Росія... й Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія й Туреччина”, „стан війни... припинено”, „області, що лежать на захід від встановленої... лінії і що належали Росії, не будуть більше перебувати під її... владою”, „Росія... очищення провінцій Східної Анатолії”, „Ардагана, Карса та Батума”, „їх... повернення Туреччині”, „Росія негайно здійснить... демобілізацію”, „Росія зобов’язується негайно укласти мир з Українською Народною Республікою”, „територія України негайно очищається від... Червоної гвардії”.

6. *Коли, де і чому було укладено документ? Які історичні обставини зумовили створення джерела?*

Мирний договір між Росією та країнами Четвертного союзу було підписано 3 березня 1918 р. у Брест-Литовську.

Вже на початку 1917 р. в Російській імперії визріло масове невдоволення її участю у Першій світовій війні. Проте Тимчасовий уряд, який очолив країну з березня 1917 р., виступав за дотримання зобов’язань перед союзниками та війну до повної перемоги. Це зрештою стало однією з причин його падіння у жовтні 1917 р. Одним з гасел більшовиків, які прийшли до влади, був „мир без анексій та контрибуцій”. Вони виступали за перетворення війни на громадянську з метою встановлення диктатури пролетаріату. Вже 5 грудня було укладено перемир’я з Четвертним союзом і розпочато мирні переговори. Непоступливість делегації від Радянської Росії, яку спочатку очолював Л. Троцький, призвела до

відновлення військових дій. Центральні країни розпочали успішний наступ і швидко просунулися вглиб територій колишньої Російської імперії. До того ж, 27 січня 1918 р. Німеччина та Австро-Угорщина уклали мирний договір з УНР, за яким ввели свої війська на Україну. Тому після відновлення переговорів російській делегації було оголошено значно важчі умови миру, на які вона вимушена була погодитися.

7. Стаavimo питання до документу.

Яких територіальних втрат зазнала Росія за Брестським мирним договором? Якими були наслідки Брестського миру для України? Як поставилися до сепаратного миру між Росією та Четвертим союзом країни Антанти? Умови Брестського мирного договору влаштовували Радянську Росію чи вона прагнула їхнього перегляду? Які наслідки мав Брестський мир?

8. Можливі висновки.

Згідно з умовами Брестського мирного договору Радянська Росія тимчасово відмовилася від претензій на Польщу, Фінляндію, Прибалтику, Україну, Дон, частину земель на Кавказі. Загальна площа втрачених територій становила понад 1 млн. кв. км із населенням 62 млн., що становило 1/3 всієї людності колишньої Російської імперії. Втрачені в європейській частині землі мали найвищий економічний потенціал. Тут розміщувалося до 1/2 промислового потенціалу країни, 1/3 посівних площ, 3/4 видобутку залізної руди і вугілля. Тому Брестський мир не задовольняв інтересів Радянської Росії і був лише тимчасовою поступкою з її боку. Вже у листопаді 1918 р. дію Брестського договору було скасовано й Росія почала збройну боротьбу за повернення територій. Підсумком стало приєднання України, Білорусі та Закавказзя. Проте повернути вдалося не всі втрачені землі, що згодом вплинуло на агресивний зовнішньополітичний курс Радянського Союзу і сприяло його вступу у Другу світову війну.

До того ж, підписання Росією сепаратного миру ускладнило становище країн Антанти, оскільки дало можливість Центральним державам перекинути всі сили на Західний фронт. Відтак Брестський мирний договір загострив стосунки Антанти з більшовицьким режимом й послужив приводом до іноземної інтервенції.

Водночас Брестський мир сприяв утворенню нових незалежних держав – Фінляндії, Польщі, Литви, Латвії, Естонії. Значення для розвитку державотворчих процесів в Україні мало визнання Росією УНР.

Проте в цілому Брестський мирний договір повністю ігнорував інтереси Росії, отже не тільки не сприяв стабілізації ситуації в регіоні, а навпаки спровокував нові військові конфлікти.

9. За підсумками аналізу даного документу зробіть доповідь, під час якої бажано користуватися історичною картою.

Пам'ятка

Аналіз оповідного джерела

1. Прочитайте історичне джерело.
2. Знайдіть значення нових слів і незрозумілих виразів.
3. Визначте, ким і коли було створено документ. Який статус мала ця людина (соціальний стан, посада)?
4. Чи був автор особисто причетний до подій, які описує? Якщо так, то якою мірою (свідок, вимушений учасник, активний учасник)? Як правило, причетність автора до подій визначається видом джерела. Якщо джерело *особового походження* (мемуари, листи, щоденники), автор міг бути свідком або учасником подій. Якщо джерело *історичного характеру* (літописи, хроніки, історичні твори), воно могло бути створено автором набагато пізніше описуваних подій на підставі інших джерел.
5. Оберіть головне та другорядне у змісті документу. Мотивуйте свій вибір.
6. Які події описує автор? Чим він їх пояснює? Яке його ставлення до цих подій та їх учасників? Як позиція автора пов'язана з характером даного джерела, обставинами його створення?
7. В чому співпадають та чим відрізняються свідчення автора від інших відомих джерел з цього приводу?
8. Наскільки об'єктивним є виклад подій і фактів? Чи довіряєте Ви свідченням автора? Чому?
9. Чи поділяєте Ви судження, оцінки, висновки автора джерела? Чому?

10. Підготуйте повідомлення.

♦ Проаналізуємо разом оповідне джерело.

1. Читаємо історичне джерело.

Витяг з мемуарів У. Черчілля „Друга світова війна”.

„Територіальні статті Версальського договору залишали Німеччину фактично недоторканою. Вона, як і раніше, залишалася найкрупнішим національним масивом у Європі. Маршал Фош, почувши про підписання Версальського мирного договору, напрочуд правильно сказав: „Це не мир. Це перемир'я на двадцять років”.

Економічні статті договору були злісними і дурними до такої міри, що ставали явно безглуздими”.

(Полянський П.Б. Всесвітня історія. 1914 – 1939: Підручник для 10-го кл. загальноосвітніх навчальних закладів. – К., 2003. – С. 38.)

2. Знаходимо значення нових слів і незрозумілих виразів.

Маршал Фош – німецький воєначальник років Першої світової війни.

3. *Визначаємо, ким і коли написано джерело. Соціальний статус автора.*

Джерело написано в середині ХХ ст. У. Черчіллем (1874 – 1965 рр.) – англійським державним діячем. Він походив з роду герцогів Мальборо. Отримав блискучу освіту – закінчив аристократичну школу та Військову академію. Мав значний політичний досвід – з 1900 р. брав участь у роботі парламенту, впродовж 50 р. обіймав різні міністерські посади, причому тричі обирався прем'єр-міністром. У. Черчілля вважають одним з найвизначніших політиків ХХ ст. Все це свідчить про компетентність автора.

4. *Чи був автор особисто причетний до подій, які описує? Якщо так, то якою мірою (свідок, вимушений учасник, активний учасник)?*

Впродовж 1918 – 1921 рр. У. Черчілль обіймав посаду військового міністра і міністра авіації в уряді лібералів, тож був безпосереднім учасником процесу повоєнного облаштування світу.

5. *Обираємо головне та другорядне у змісті документу.*

Суть документу розкрито у таких фразах: „територіальні статті Версальського договору залишали Німеччину фактично недоторканою”, „перемир'я на двадцять років”, „економічні статті... ставали явно безглуздими”.

6. *Які події описує автор? Чим він їх пояснює? З'ясовуємо ставлення автора до описуваних ним подій.*

У. Черчілль аналізує причини Другої світової війни й основною називає протиріччя, закладені Версальською системою. Він зазначає, що після укладення у 1919 р. Версальського договору Німеччина залишалася однією з найбільших держав Європи, що давало їй реальні важелі впливу. Проте економічні санкції були надто перебільшені. Виконати їх було нереально, тож вони тільки провокували реваншистські настрої в Німеччині.

Отже, У. Черчілль різко засудив умови Версальського мирного договору як такі, що призвели до нової світової війни.

7. *В чому співпадають та чим відрізняються свідчення цього автора від інших відомих джерел з цього приводу?*

Свідчення У. Черчілля збігаються з даними документальних джерел, зокрема, з текстом Версальського договору та меморандумом Д. Ллойд Джорджа, Ж. Клемансо і В. Вілсона 1919 р., в якому зазначено: якщо Німеччина „вважатиме мирний договір... несправедливим, вона знайде засоби помститися переможцям”. В наукових працях однією з головних причин Другої світової війни також прийнято вважати умови Версальського мирного договору.

8. *Наскільки об'єктивним був У. Черчілль при трактуванні Версальського мирного договору?*

Об'єктивності У. Черчілля можна довіряти, оскільки він не мав особистої зацікавленості у викривленому трактуванні Версальського мирного договору. Зроблені ним висновки не знімають відповідальності Великобританії як учасниці Паризької мирної конференції у закладенні протиріч, що спричинили Другу світову війну.

9. Можливі висновки.

Я поділяю оцінку Версальського мирного договору, дану У. Черчіллем, оскільки теж вважаю, що породжена ним система не тільки не зняла протиріч, які породили Першу світову війну, але й поглибила їх. Німеччина була змушена підписати цей договір, оскільки Антанта погрожувала окупацією. Але надто тяжкі умови договору принижували національну гідність німців, дестабілізували ситуацію в країні й сприяли приходу до влади нацистів. Оскільки Німеччині досить складно було виконати умови договору, вона обрала курс на його перегляд. Зрештою, це стало однією з причин Другої світової війни.

10. За підсумками аналізу документу зробіть повідомлення.

Зазвичай виявленням історичних джерел в архівосховищах та бібліотеках займаються фахівці. Втім Ви теж можете долучитися до збагачення джерельної бази історичної науки. Зокрема, нині все більший інтерес викликають **усні свідчення**, що відносяться до мемуарних джерел. Адже навколо нас мешкає багато представників старшого покоління, котрі на власні очі бачили або навіть були учасниками тих історичних подій, про які Ви дізнаєтесь з підручників. Це Голодомор 1932 – 1933 рр., індустріалізація та колективізація, Велика Вітчизняна війна та повоєнна відбудова, доба „відлиги” та „застою”, розпад Радянського Союзу та утворення незалежних держав. Спілкуючись з людьми, які пережили певну історичну подію, Ви можете відчувати, яким було ставлення до неї тогочасного суспільства, отримати інформацію про побутові аспекти життя тощо.

Збирати усні свідчення можна за допомогою методів **анкетування** та **інтерв'ю**. Якщо Ви збираєте інформацію про якусь історичну подію чи явище – опитаних респондентів має бути не менше двох. Виняток становлять випадки, коли Вас цікавить життєвий шлях конкретної людини.

Пам'ятка

Методика збирання усних свідчень

1. *Оберіть тему, з якої будете збирати усні свідчення.* Вибір теми залежить від респондентів, які погодяться брати участь у Вашому проєкті. Тема має бути сформульована досить стисло, щоб Ви змогли висвітлити усі її аспекти (наприклад, не „Друга світова війна”, а „Побут чернігівців за років німецької окупації”, „Долі оstarбайтерів з Чернігівщини” тощо).

2. Ознайомтесь з теоретичним матеріалом з обраної проблеми у підручнику та науковій літературі.

3. Складіть анкету, за якою будете проводити інтерв'ю. В анкеті обов'язково має бути:

- запис даних про респондента (прізвище, ім'я, по-батькові; де і коли народився; де навчався; соціальний стан на момент описуваних подій та тепер);
- до десяти питань по темі інтерв'ю;
- дата складання анкети.

4. Проведіть інтерв'ю з респондентами, керуючись питаннями анкети. Відповіді ретельно фіксуйте. Під час інтерв'ю будьте ввічливими, враховуйте вік очевидців, не намагайтеся нав'язати їм власне бачення обговорюваної проблеми.

5. Опрацюйте результати проведеного анкетування чи бесіди у вигляді реферату або таблиці із наступним повідомленням. Нижче запропоновано можливу форму такої таблиці.

Запитання анкети	Історичні факти і явища	
	у дослідженнях істориків	у розповідях очевидців подій

6. Якщо між дослідженнями науковців і результатами опитування є розбіжності, спробуйте пояснити їх.

7. Проаналізуйте результати інтерв'ю. Яке місце зібрані Вами свідчення займають у загальному вивченні обраної історичної проблеми? Оцініть описувані події, враховуючи здобутки сучасної історичної науки.

2.4. Як працювати з історичною картою

Важливим джерелом інформації є **історична карта**, яка відображає особливості розвитку людства в минулому. Саме історична карта допомагає розкрити взаємозв'язки історичного процесу. Слід усвідомлювати, що знання історичної карти означає не тільки знання її символіки та вміння знаходити кордони держав і місця визначних подій, але й здатність бачити за цими умовними позначками живу історичну дійсність, суспільно-політичні, економічні та культурні взаємозв'язки. Вам вже відомо, що карти поділяються на *політичні, географічні, історичні, економічні, синоптичні* тощо. На уроках історії Ви найчастіше працюватимете саме з історичною картою, на якій, окрім кордонів держав та населених пунктів, позначено найважливіші події (війни, революції, територіальні зміни), що відбувалися на різних етапах історичного

розвитку. На заняттях Ви будете звертатися до кількох різновидів історичних карт. Робота з кожним з них має свою специфіку.

1. **Настінна карта** зазвичай відображає великі території, містить відомості щодо тривалих історичних періодів й різних аспектів історичного процесу. *Пам'ятайте, що при роботі з настінною картою слід стояти ліворуч від неї, у правій руці тримаючи указку.* У протилежному разі Ви будете закривати собою карту від однокласників, а у вчителя може скластися враження, що Ви не орієнтуєтеся й не можете одразу відшукати необхідний об'єкт. *Недостатньо просто показувати кордони держав, населені пункти, їх слід описувати.* Наприклад, при показі кордонів Російської імперії на початку 1917 р. доцільно звернути увагу на природні кордони, сусідні країни, розміри території, етнічний склад, зазначити, які регіони мали найбільш розвинену економіку та комунікації.

2. **Карта в історичному атласі** має стати Вашим постійним помічником при самостійній роботі. Така карта зазвичай присвячена конкретній темі, містить масив текстової та хронологічної інформації і може прислужитися як довідкове видання.

3. **Карта у підручнику** має на меті ілюструвати текст, тому її інформаційні можливості обмежені. До неї варто звертатися безпосередньо при читанні параграфа.

Певною мірою долучитися до процесу створення історичних карт Вам допоможе робота з **контурною картою**, яку Ви заповнюєте самостійно. Для отримання кращого результату варто дотримуватися кількох нескладних **правил**:

1. Заповнюйте контурну карту після вивчення конспекту та відповідного параграфа підручника.

2. Читайте підручник вдумливо, намагайтеся запам'ятати назви історичних областей, місця битв тощо.

3. Виконуйте завдання до контурної карти послідовно. Наприклад, заповнюючи карту, присвячену воєнним діям в Європі в 1914 – 1918 рр., спочатку позначте кордони держав на 1914 р., потім – основні напрямки воєнних дій та лінії фронтів, і нарешті – місця та роки основних битв.

4. Не заповнюйте контурну карту механічно, при нанесенні відповідних позначок намагайтеся пригадати суть подій та їхні наслідки.

При роботі з картою Ви **повинні вміти**:

1. *локалізувати історичну подію* (наприклад, по темі „Перша світова війна” знаходити кордони держав на 1914 р., показувати театри воєнних дій, лінії фронтів, місця найвизначніших битв);

2. *супроводжувати показ словесним описом* (наприклад, показати території країн Четвертого союзу і Антанти та їх союзників, проаналізувати співвідношення сил та зробити висновок, яка з воюючих сторін мала більше шансів на перемогу);

3. *аналізувати її зміст* (наприклад, порівняти політичні карти світу 1914 р. та 1923 р., проаналізувати зміни, які відбулися в результаті Першої світової війни й зробити висновок, чи були розв'язані територіальні суперечності між великими державами, чи сприяв повоєнний поділ світу мирному співіснуванню).

Для більш ефективної роботи з картою слід дотримуватися певної послідовності.

Пам'ятка

Як працювати з історичною картою

1. *Прочитайте назву карти.*
2. *Ознайомтесь з **легендою** – табличкою в нижній частині карти, що містить розшифровку умовних позначок.*
3. *Знайдіть на карті саме ті умовні позначки, які необхідні при розгляді конкретного питання.*
4. *Порівняйте отриману інформацію з матеріалами підручника.*

Частина 3

ФОРМИ ЗАПИСУ ІНФОРМАЦІЇ

3.1. Складання плану

Найбільш стислою формою запису є **план**, який відбиває зміст, послідовність викладу та логіку основних ідей лекції, параграфа підручника, історичного джерела чи наукової публікації. Складання плану привчає до чіткості й логічності мислення, допомагає послідовно розкрити тему. План, укладений належним чином, відбиває зміст праці та допомагає швидко відтворити його у пам'яті, структурує ведення записів та покращує їх якість. Тому до складання плану доцільно звертатися при підготовці *доповіді*, при роботі над *тезами*, *конспектом* та *рефератом*. Втім, часто план не досить повно відображає фактичний матеріал тексту, а тільки схематично змальовує його. Відтак обмежитися складанням плану можна у двох випадках: якщо інформація, про яку йдеться у плані, Вам добре знайома, або якщо відтворювати текст Вам доведеться незабаром після складання плану.

План може бути **простий**, **складний** (розгорнутий) та **змішаний**. У **простому** плані тільки перераховуються основні положення тексту, а у **складному** розкривається їхня сутність. **Змішаний** план поєднує пункти простого плану із такими, що мають розшифровки.

Пам'ятайте, що при складанні *плану параграфа підручника* доцільно звертати увагу на абзаци, які можуть відповідати пунктам плану. Проте при роботі з *науковою літературою* не варто звертати уваги на підзаголовки, які ділять текст, а тим більше на абзаци. В цьому разі слід визначити основні ідеї та відобразити їх у плані. Якщо Ви працюєте над планом *доповіді*, підготовленої за кількома джерелами, пункти плану не обов'язково мають збігатися з порядком викладення матеріалу в них.

Пам'ятка

Як скласти план

Простий план	Розгорнутий план
1. Уважно прочитайте увесь текст, вдумуючись у його зміст.	
2. Поділіть текст на об'єднані спільним змістом логічно завершені частини. В кожній з цих частин виділіть головну думку та ключові слова.	
3. Сформулюйте пункти простого плану. Пам'ятайте, що формулювання мають бути лаконічними, однотипними та відбивати головну думку, а назви пунктів та підпунктів не повинні співпадати. Речення мають бути стверджувальними.	
	4. Кожну з логічних частин поділіть на положення, що уточнюють зміст головної думки.

	5. Запишіть назви підпунктів.
6. Перевірте, чи можна за складеним планом переказати текст, розкрити його головну думку.	

Оформлення плану схематично виглядатиме наступним чином:

а) простий план

Тема: _____

1. _____

2. _____

3. _____

б) складний план

Тема: _____

1. _____

а) _____

б) _____

2. _____

а) _____

б) _____

в) змішаний план

Тема: _____

1. _____

2. _____

а) _____

б) _____

3. _____

♦ Розглянемо приклади оформлення простого та розгорнутого планів (змішаний план складається за аналогією з ними).

Тема: „Початок Першої світової війни”.

(Полянський П.Б. Всесвітня історія. 1914 – 1939: Підручник для 10-го кл. загальноосвітніх навчальних закладів. – К., 2003. – С. 9 – 17.)

а) простий план

1. Причини Першої світової війни.
2. Утворення військово-політичних блоків.
3. Привід до війни.
4. Початок війни між Антантою та країнами німецького блоку.
5. Вступ у війну інших країн.
6. Хід воєнних дій у 1914 р.
7. Підсумки першого року війни.

б) складний план (фрагмент)

1. Причини Першої світової війни:
 - а) суперечності між Великою Британією та Німеччиною;
 - б) загострення відносин Німеччини з Францією та Росією;
 - в) нестабільність на Балканах.
2. Утворення військово-політичних блоків:
 - а) формування блоку Центральних держав;
 - б) створення Антанти.

3.2. Робота з таблицею

Однією з найбільш вдалих форм запису фактичних даних є **таблиця**. Виділяють різні види таблиць – **хронологічні, синхроністичні, порівняльні** (у тому числі **статистичні**).

У **хронологічній таблиці** фіксуються тематично поєднані події та явища, що відбувалися в різні проміжки часу. Хронологічна таблиця

допомагає зрозуміти послідовність подій, співвіднести їх з періодом в цілому, вчить виділяти головне.

В основу **синхроністичної таблиці** покладено факти та події, що відбувалися одночасно в різних частинах світу, регіонах, країнах. Синхроністична таблиця допомагає більш глибоко розуміти історичний процес у всьому його розмаїтті, розглядати історію України в контексті світової історії, помічати закономірності у черговості подій, а також краще запам'ятовувати фактичний матеріал.

Порівняльні та **статистичні** таблиці стають у нагоді при аналізі та синтезі історичних подій та явищ, допомагають виділити головне та зробити обґрунтовані висновки.

Складати таблиці доцільно при наявності значного масиву фактичних матеріалів, зокрема, при підготовці до *семінарського заняття* та до *тематичного оцінювання*, при роботі над *рефератом* тощо. До того ж, вміщені у *підручнику* таблиці полегшують розуміння його тексту. До таких таблиць слід поставити питання й дати на них відповідь, використовуючи матеріали параграфа.

У попередні роки Ви навчилися працювати з хронологічною таблицею й тільки почали опановувати прийоми роботи з синхроністичною та порівняльною. Тож на двох останніх зупинимось більш докладно.

Пам'ятка

Як скласти синхроністичну таблицю

1. Розкресліть сторінку зошита по вертикалі, у лівій графі вкажіть історичні періоди або дати.
2. Праворуч по вертикалі вкажіть назви країн чи регіонів.
3. Пригадайте головні події, що відбулися у визначений час. Перевірте себе за підручником.
4. Перерахуйте їх в хронологічній послідовності окремо по кожній країні, зазначте дати.
5. В таблиці схожі факти розташовуйте на одному рівні.
6. Проаналізуйте спільні риси та особливості історичного розвитку країн, що розглядаються. Зробіть висновок.

◆ Нижче наведено приклад синхроністичної таблиці на тему: „Світовий історичний розвиток у 1930-ті рр.” (фрагмент).

Дата	Західні країни	СРСР	Східні країни
1930	- поглиблення світової економічна кризи (1929 – 1933 рр.)	- початок суцільної колективізації (1930 – 1937 рр.) - процес СВУ	- „соляний похід” М. Ганді - проголошення незалежності Іраку

1931	- утворення Британської співдружності націй - проголошення республіки в Іспанії		- вторгнення японських військ в Маньчжурію
1932	- обрання президентом США Ф. Рузвельта	- початок Голодомору 1932 – 1933 рр.	- третя кампанія громадянської непокорі в Індії
1933	- встановлення нацистської диктатури в Німеччині - початок здійснення в США „Нового курсу” (1933 – 1939 рр.)	- встановлення дипломатичних відносин зі США - нова хвиля репресій проти української інтелігенції - початок другої п'ятирічки (1933 – 1937 рр.)	

Пам'ятка

Як скласти порівняльну таблицю

1. Прочитайте інформацію про події або явища, які порівнюються.
2. Визначте істотні ознаки, за якими можна провести порівняння.
3. Розташуйте ознаки порівняння за ступенем важливості у лівій колонці таблиці.
4. Проаналізуйте історичні події або явища, які порівнюються, послідовно за кожною ознакою. Результати зазначте в правій частині таблиці.
5. Знайдіть відмінності та подібності й виділіть їх у таблиці.

◆ Розглянемо приклад порівняльної таблиці по темі: „Тоталітарні режими в 1920 – 1930 х рр.” (фрагмент).

Ознака	СРСР	Німеччина	Італія
<i>Спільне</i>			
1. Політичне життя	однопартійність, зрощення партійного і державного апаратів		
а) партійна система	РКП(б) – ВКП(б) – КПРС	НСДАП	НФП
б) статус політичного лідера	культ особи „вождя”		
	Й. Сталін	А. Гітлер	Б. Муссоліні
в) методи	репресії, масовий терор, примус		

управління країною	1930-ті рр. – партійні „чистки”, політичні процеси над представниками „ухилів”, репресії в Червоній Армії, Голодомор 1932 – 1933 рр., створення ГУЛАГ (1930 р.)	1933 – „ніч довгих ножів” 1938 – кришталева ніч” створення системи концтаборів та гетто	кінець 1920-х – 30-ті рр. – запровадження смертної кари, переслідування опозиції, партійні „чистки”
2. Економічне життя	державний контроль над економікою, автаркія, мілітаризація, використання примусової праці		
Відмінне			
1. Ідеологія	комунізм, що мав на меті світову соціалістичну революцію	націонал-соціалізм, кінцевою метою якого було всесвітнє панування арійської раси	фашизм, який прагнув відродження Римської імперії
2. Релігійне життя	відокремлення церкви від держави, атеїзм, репресії проти священиків, руйнування храмів, ліквідація УАПЦ	підтримка нацистського уряду з боку католицької та протестантської церков	союз фашистського уряду із католицькою церквою

3.3. Виписки та цитування

Найпростішими формами запису інформації є **виписки** та **цитування**.

Виписки – це стислий, але близький до тексту виклад важливих положень монографії чи наукової публікації, а також схеми, таблиці, статистичні дані тощо. Вони необхідні при підготовці *рефератів*, а в подальшому – курсових та дипломних робіт. В цьому разі обов’язково слід зазначити вихідні дані книги, з якої їх зроблено. Крім того, виписки, доповнені планом, можуть становити *конспект*.

Інколи виписки оформлюють у вигляді **цитат** – висловлювань будь-якого автора, які Ви наводите для підтвердження власної думки. Цитувати слід тільки те, що може бути передане винятково словами автора. Цитати використовують для підтвердження власної думки, у якості ілюстрації та основи для висновку в *конспекті* та *рефераті*, під час *доповіді*.

Пам’ятка

Правила цитування

1. Цитати не повинні бути розлогими.

2. Пам'ятайте, що вирвана з контексту та позбавлена пояснень фраза може бути хибно сприйнята, тож перевіряйте, чи відповідає цитата основній ідеї автора.

3. Звертайте увагу на виписані цитати з текстом, щоб уникнути помилок та хибних тлумачень.

4. Цитата має бути дослівною й у тексті береться у лапки. Якщо у цитаті пропущено слова, на їх місці ставлять три крапки.

5. На цитату обов'язково необхідно робити посилання, де зазначаються бібліографічні дані книги, з якої її взято.

♦ Наприклад, Ви цитуєте виступ В. Вілсона у Конгресі США 2 квітня 1917 р.: „Ми не бажаємо ні завоювань, ні панування... Ми битимемося за демократію”¹. Основний текст відділяєте від тексту посилання ризикою й зазначаєте: ¹Полянський П.Б. Всесвітня історія. 1914 – 1939: Підручник для 10-го кл. загальноосвітніх навчальних закладів. – К., 2003. – С. 26.

3.4. Робота над тезами

Тези – це стислий виклад головних думок, які містить наукова праця, лекція або Ваша доповідь. Отже, тезами може бути як спосіб вираження Ваших думок, так і форма запису будь-якого писемного джерела. Зазвичай вони включають важливе положення, яке потребує обґрунтування. Як і складання плану, написання тез вчить виділяти головне, робити узагальнення та стисло їх формулювати. Проте якщо план – це тільки перелік питань, яким присвячено текст чи Вашу відповідь, то тези являють собою лаконічний виклад основних положень. Водночас на відміну від виписок та цитат, що можуть містити тільки фактичні матеріали, в тезах аргументується або заперечується певна ідея.

Тезам притаманна завершеність, категоричність, послідовність, тому формулювання мають бути чіткими, стислими та відбивати суть змісту. Тож марно складання тез вважається одним з найскладніших видів роботи над текстом. Проте відмовлятися від цієї форми запису не варто, адже тезування має низку переваг. Воно допомагає найбільш глибоко зрозуміти історичну проблему, що вивчається, дає змогу у стислих формулюваннях розкрити її суть. На відміну від конспекту, тези завжди загострюють увагу на головному.

Тези можуть бути **основними**, **простими** та **складними**. **Основні тези** містять принципово важливі положення, які зазвичай узагальнюють зміст наукової праці або її логічно закінченого розділу. Зазвичай вони носять характер висновків. **Прості** тези виділяються з різних частин тексту й можуть бути присвячені багатьом аспектам. Тези, у яких основні тези роз'яснено простими, називають **складними**. За своєю структурою

вони нагадують складний план. Під час навчання у ліцеї Ви найчастіше матимете справу з простими та складними тезами.

Складати тези доцільно при роботі над *науковими працями*, які містять теоретичне обґрунтування певної думки. Тези, доповнені планом та виписками або цитатами, становлять найбільш вдалий *конспект*.

Пам'ятка

Як складати тези

1. *Уважно прочитайте текст та поділіть його на змістовні блоки.*
2. *Поставте до цих блоків запитання, щоб виділити головне. Складіть план.*

3. *Позначте слова, що несуть найбільше смислове навантаження.*

4. *Сформулюйте та запишіть положення тез, що являють собою чіткі відповіді на поставлені питання. Пам'ятайте, що вдало складені тези витікають одна з одної. Одна з тез (перша або остання) має узагальнюючий характер й підсумовує зміст інших. Поєднувати тези можна у довільному зв'язку, не дотримуючись порядку, в якому вони йдуть у книзі. Дотримуйтесь вимоги щодо лаконічності тез.*

5. *Перевірте, наскільки повно тези передають зміст тексту.*

♦ *Розглянемо структуру і оформлення складних тез на прикладі теми: „Версальсько-Вашингтонська система договорів”.*

(Бердичевський Я.М., Ладиченко Т.В. Всесвітня історія: 1914 – 1939 рр.: Навч. посібник для 10 кл. серед. загальноосвітніх шкіл. – К., 1999. – С. 62 – 63.)

Суперечливість Версальсько-Вашингтонської системи значною мірою спричинила Другу світову війну.

1. Позитивні сторони Версальсько-Вашингтонської системи:
 - забезпечила вихід з Першої світової війни та сприяла розрядці повоєнної напруженості;
 - заклала фундамент для стабілізації міжнародних відносин у 1920-ті рр.;
 - було сформульовано нові засади міжнародних відносин, зокрема, відмову від війни як засобу вирішення конфліктів.
2. Слабкість Версальсько-Вашингтонської системи:
 - породила нові протиріччя, оскільки не враховувала інтересів переможених країн;
 - зумовила появу нових держав, які слугували джерелом нестабільності в Європі;
 - загострила суперечності між країнами-переможцями через ринки збуту та джерела сировини;
 - сприяла затвердженню культу сили у міжнародних відносинах.

3.5. Написання конспекту

З усіх форм запису прочитаного найскладнішим, але водночас найбільш повним є конспектування. **Конспект** – це короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції. Конспект містить план, стисло викладені основні положення, факти і приклади. Отже, він поєднує розглянуті раніше форми – план, тези, цитування, виписки, проте вміння їх поєднати й відрізняє вдалий конспект. У процесі написання конспекту Ви вчитеся виділяти головне з почутого і прочитаного, коротко, чітко й послідовно викладати матеріал, встановлювати зв'язок між окремими думками. Конспектування розвиває логічне мислення і вдосконалює культуру мови.

Виділяють **планові**, **текстуальні** та **тематичні** конспекти. Втім, для Вас важливо не запам'ятати їхні назви, а зрозуміти специфіку та навчитися самостійно визначати, який з вказаних типів конспекту обрати в кожному конкретному випадку.

План-конспект (або плановий) складається зі спеціально чи раніше укладеного плану та стислих відповідей на його пункти. Там, де питання плану не потребує доповнень чи роз'яснень, воно не супроводжується текстом. Пункти плану можуть бути побудовані у формі запитань, а текст – у формі відповідей на ці запитання. Отже, якість такого конспекту залежить від того, наскільки повно пункти плану розкривають суть проблеми, що вивчається.

План-конспект доцільно укладати при підготовці *доповіді, відповіді на питання підручника* тощо.

Текстуальний конспект присвячений викладу основних положень певної наукової праці й складається головним чином із цитат, виписок, тез, пов'язаних між собою логічними переходами. Для зручності він може містити план (але не обов'язково). Такі конспекти зазвичай укладаються при роботі над *історичним джерелом, монографією* чи *науковою статтею*. У текстуальному конспекті обов'язково фіксуються вихідні дані книги – автор, назва, місце і рік видання.

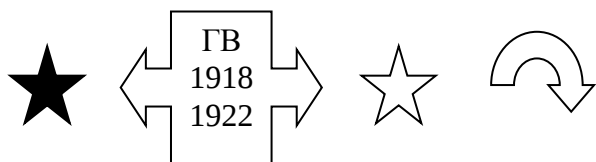
Тематичний конспект присвячений розгляду конкретного історичного питання на підставі кількох наукових праць. Оскільки з залучених студій обирається тільки те, що безпосередньо стосується поставленої проблеми, тематичний конспект може не відображати повною мірою їхній зміст. Такі конспекти доцільно писати при підготовці до *семінарського заняття*, при роботі над *довіддю* чи *повідомленням*.

Крім того, виділяють тематичні конспекти *оглядового характеру*, у тому числі *хронологічний*. Вони містять стислий огляд певної історичної теми на підставі одного джерела, найчастіше *підручника*.

Нині все частіше використовуються **опорні конспекти**, які характеризує графічна передача інформації. В їх основу покладено ідею

кодування знань за допомогою символів, тому найбільш істотні відомості з конкретної теми або розділу подаються за допомогою умовних позначень та скорочень. Складання опорного конспекту не тільки навчить Вас виділяти головне, допоможе розкласти інформацію „по полицях”, сприятиме розвитку мовлення (адже його необхідно озвучити), але й суттєво зекономить Ваш час. До того ж, опорний конспект слугує своєрідною шпаргалкою, оскільки під час відповіді Ви можете ним користуватися. Якихось вимог до символів, котрі Ви будете використовувати в опорних конспектах, не існує. Це можуть бути умовні позначки, малюнки, цифри, аббревіатури. Все залежить від Вашої фантазії. Головне – щоб вони були зрозумілі Вам і відбивали суть питання, яке вивчається.

♦ Наприклад, наведені нижче позначки можуть означати, що громадянська війна в Росії тривала з 1918 по 1922 рр. Країна поділилася на два ворогуючі табори – „червоних” та „білих”, які зрештою зазнали поразки.

При вивченні нового матеріалу вчитель може запропонувати Вам власний варіант опорного конспекту. Проте для того, щоб такий конспект став для Вас зрозумілим і прислужився надалі, слід раціонально побудувати свою роботу з ним.

Пам'ятка

Як працювати з опорним конспектом

1. *Уважно вислухайте пояснення вчителя по опорному конспекту.*
2. *На уроці виділіть різними кольорами основні питання теми.*
3. *Виконуйте домашнє завдання того ж дня.*
4. *При читанні тексту підручника зіставляйте його з опорним конспектом, розшифровуйте усі символи.*
5. *Закрийте підручник та перекажіть зміст, користуючись опорним конспектом.*
6. *Вивчіть опорний конспект.*

Вибір типу конспекту залежить від багатьох факторів – поставленого перед Вами завдання, часу, відведеного на його виконання, змісту та обсягів літератури, що потребує опрацювання. Однак незалежно від його типу Ви повинні пам'ятати **критерії якісного конспекту**:

- інформація в конспекті має бути Вам зрозуміла;
- текст конспекту легко читається;

- в конспекті зафіксовано суть, а не повний текст лекції, підручника чи наукової праці.

Пам'ятка
Як скласти конспект

Звичайний конспект	Опорний конспект
1. Уважно прочитайте текст.	
2. З'ясуйте незрозумілі місця, випишіть нові слова, терміни (можна на полях).	
3. Поділіть текст на логічно завершені частини й складіть план.	
4. Виділіть основні положення, висновки, сформулюйте головну думку.	
5. Запишіть конспект. Намагайтеся передати думку автора своїми словами (за винятком цитування). Випишіть дати, цифри, основні положення, зробіть висновок. Абзац тексту по можливості передавайте одним-двома реченнями.	Придумайте символіку опорних знаків й укладіть конспект. Найбільш значущі елементи виділіть кольором.
6. Перевірте виконану роботу. У разі потреби уточніть формулювання плану та зміст конспекту.	Перевірте себе. Розкажіть тему по конспекту.

3.6. Підготовка доповіді та реферату

Одними з найбільш поширених видів роботи при вивченні історії в ліцеї для Вас будуть підготовка доповіді та реферату. **Доповідь** – це публічне повідомлення, що являє собою розгорнутий виклад певної теми. Темою доповіді є найбільш актуальні питання, пов'язані з основним змістом матеріалу, що вивчається. Як правило, підготовлені Вами доповіді будуть заслуховуватися на *семінарських заняттях*. При роботі над доповіддю доцільно дотримуватися наступних правил:

Пам'ятка

Як працювати над доповіддю

- 1. Прочитайте текст підручника по темі доповіді.**
- 2. Складіть план доповіді.**
- 3. Опрацюйте додаткову літературу.**
- 4. Продумайте висновки. Наскільки вони відповідають виявленим фактам?**
- 5. При необхідності підготуйте ілюстративний матеріал, ознайомтесь з відповідною картою, складіть таблицю.** Наприклад, при підготовці доповіді з питань історії культури доцільно залучати репродукції картин, музичні записи, зображення пам'яток архітектури тощо.

6. *Перед початком доповіді повідомте тему, план та використану літературу.*

7. *Під час доповіді слідкуйте за правильністю мовлення, намагайтеся уникати повторів та читання з конспекту.*

8. *Наприкінці доповіді обов'язково зазначте, якого висновку Ви дійшли. Висловіть власну думку стосовно події або явища, що розглядається.*

Реферат – це стислий виклад конкретної проблеми, що базується на вивченні наукової літератури та історичних джерел. Поняття „реферат” включає в себе не тільки переказ прочитаного, але й аргументований виклад власної точки зору на проблему, яка розглядається. Відтак, приступаючи до роботи над рефератом, Ви повинні вміти відбирати літературу по темі, складати план, працювати з історичним джерелом та зіставляти інформацію з кількох джерел, систематизувати та логічно викладати матеріал. Доповіді по темах рефератів зазвичай заслуховуються на семінарських заняттях.

Пам'ятка

Як підготувати реферат

1. *Визначте тему реферату.* Ви можете обрати одну з запропонованих вчителем тем або узгодити з ним таку, що Вас цікавить. При виборі теми слід враховувати доступність джерел та наукової літератури.

2. *Зберіть матеріали з обраної теми та складіть список літератури.* Пошук інформації Ви маєте здійснити самостійно, тож варто звернутися до систематичного каталогу у бібліотеці, бібліографічних довідників та Інтернету. При зборі матеріалів слід дотримуватися певної послідовності: спочатку ознайомтесь з відповідним параграфом підручника, потім – з науковою літературою і насамкінець – з джерелами.

3. *Складіть план реферату.* План повинен містити вступ, пункти основної частини (від двох до п'яти, можна з підпунктами) та висновки. Формулювання пунктів плану мають бути чіткими та стислими.

4. *Уважно прочитайте відібрану літературу, законспектуйте основні ідеї та положення, докази та аргументи.* При конспектуванні точно вказуйте прізвище та ініціали автора, назву статті чи монографії, місце і рік видання, а також номер сторінки, з якої робите виписку.

5. *Проаналізуйте зібраний матеріал, обдумайте порядок його викладу, звірте з формулюваннями плану та внесіть необхідні корективи.*

6. *Опрацюйте текстову частину реферату.* У **вступі** слід обґрунтувати вибір теми, розкрити її актуальність, схарактеризувати ступінь наукової розробки проблеми та сформулювати мету дослідження. В **основній частині** висвітлюються ключові проблеми обраної теми.

Кожен розділ завершується невеликими висновками по питанню, що розглядається. Наприкінці робляться узагальнюючі **висновки** по темі, які відповідають структурі реферату. Наприклад, якщо тема реферату – „Розпад Радянського Союзу”, а мета – визначити причини та наслідки розпаду, то вони перераховуються у висновках.

7. *Оформіть реферат.* Правильність оформлення реферату згідно загальноприйнятих стандартів впливає на загальну оцінку.

Правила оформлення реферату

1. За обсягом реферат має сягати 8 – 10 сторінок тексту. При комп’ютерному наборі використовується шрифт Times New Roman, розмір – 14, інтервал – 1,5, поля: зліва – 3 см, справа – 1 – 1,5 см, зверху та знизу – 2 см.

2. Реферат має починатися з титульного аркуша (зразок його оформлення наведено у додатку).

3. На другому аркуші подається план, в якому зазначено вступ, назви розділів та підрозділів, висновки, список джерел та літератури, наявності – додатки (карти, схеми, ілюстрації тощо). Вступ та висновки не нумеруються.

4. Нумерація сторінок починається зі вступу під номером 3.

5. Назви структурних розділів мають бути відображені не тільки у плані, але й у тексті реферату.

6. В рефераті обов’язково повинні бути підрядкові **посилання** на використані джерела та літературу. Посилання позначаються цифрою безпосередньо у тексті та під основним текстом на сторінці. Їх доцільно використовувати у кількох випадках: при цитуванні, при викладенні точок зору інших авторів або для підтвердження висловленої думки інформацією з інших джерел.

Як оформляти посилання на цитату, ми зазначали у попередньому розділі. Проте можна передати думку автора або історичного діяча своїми словами, не порушуючи її суті, та зробити посилання.

◆ Наприклад, Ви пишете: „На думку сучасних дослідників, причини Голодомору 1932 – 1933 рр. крилися не в економічній, а в політичній царині”¹. В такому разі посилання виглядатиме наступним чином: ¹Конквест Р. Жнива скорботи. – К., 1993. – С. 6 – 8; Шкварчук В. Голодомор 1932 – 1933 рр. на Черниговщині. – Чернигов, 1999. – С. 6 – 7.

Якщо Ви підтверджуєте власну думку фактами або цифрами, доцільно посилатись на джерело інформації.

◆ Наприклад, Ви стверджуєте, що Перша світова війна була більш масштабною, ніж всі попередні в історії людства, оскільки у ній брало участь 34 держави з загальним населенням близько 1 млрд. чоловік, було мобілізовано близько 65 млн. чоловік, з яких 10 млн. загинуло¹.

Посилання: ¹Полянський П.Б. Всесвітня історія. 1914 – 1939: Підручник для 10-го кл. загальноосвітніх навчальних закладів. – К., 2003. – С. 33.

7. Список використаних джерел та літератури має складатися з кількох (не менше п'яти) найменувань, які не є підручниками чи навчальними посібниками. Спочатку в алфавітному порядку вказуються використані джерела, потім – наукова література. При зазначенні місця видання Київ, Москва, Ленінград та Санкт-Петербург подаються скорочено (К., М., Л., СПб.), назви інших міст – повністю. Позначати назву видавництва не обов'язково. Нижче наведено *зразки оформлення різних видань*.

- *Монографії*

Гісем О.В. Всесвітня історія: Новітній період (1914 – 1939 рр.). – К., 1999.

- *Журнальні статті*

Михайлів Т. Перша світова війна в долі народів світу: підсумки, масштаби втрат та руйнувань // Історія України. – 2004. – № 36. – С. 17 – 20.

- *Газетні публікації*

Карпенко О. Режим швидкого розморожування: Дещо про ситуацію навколо Придністров'я // Сільські вісті. – 2006. – 4 травня.

- *Видання, впорядковані авторським колективом, збірки наукових праць*

Історія України в особах: ХІХ – ХХ ст. / І. Войцехівська, В. Абліцов, О. Божко та ін. – К., 1995.

- *Багатотомні видання*

Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини ХVІІ століття до 1923 року. – К., 1995.

Частина 4

ЩО ПОВИННІ ВМІТИ ІСТОРИКИ?

На уроках історії Ви маєте не тільки отримувати нові знання про певні історичні факти, але й засвоїти чимало вмінь – аналізувати історичні події чи діяльність персоналій, характеризувати політичний устрій держав, давати рецензію на відповідь товариша тощо. Пам'ятки, вміщені у цьому розділі, покликані допомогти Вам крок за кроком виконувати такі завдання.

4.1. Основні схеми історичного аналізу

Аналіз історичної події або явища

1. *Визначте причини та передумови.*

Причина – те, що безпосередньо зумовило явище чи подію, що вивчається.

Передумова – те, що уможливило здійснення історичної події або явища.

2. *Встановіть хронологічні межі події або явища.* Нижня хронологічна межа визначається у зв'язку із початком історичної події або явища, верхня – її закінченням.

3. *Розкрийте суть* – основний зміст і характер історичної події або явища.

4. *З'ясуйте наслідки* – конкретні зміни в житті суспільства, народу, держави, що відбулися в результаті історичної події або явища.

5. *Схарактеризуйте історичне значення* – позитивний чи негативний вплив наслідків історичної події або явища на подальший розвиток людства. Завважте, що історичне значення мають тільки найбільш важливі події та явища, що охоплюють масштаби держави, континенту, світу.

6. *Проаналізуйте уроки* – досвід, який отримало людство в результаті здійснення історичної події або явища.

Характеристика історичного діяча

1. *Коли і в якій країні жив історичний діяч?*

2. *До якої соціальної групи він належав за походженням? В яких умовах формувався його світогляд?*

3. *Якими були його цілі, плани або які ідеї він висував? Які засоби він використовував для досягнення мети?*

4. *Опишіть зовнішність та характер історичного діяча. Які особисті якості допомагали йому реалізовувати його цілі, а які, навпаки, заважали?*

5. *Перерахуйте основні результати його діяльності (які цілі йому вдалося втілити в життя).*

6. Оцініть результати діяльності історичного діяча (були вони позитивними або негативними; чи сприяли вони розвитку людства). Яке ваше ставлення до нього?

Аналіз питань з історії культури

1. Визначте загальні умови розвитку культури в той чи інший період.
2. Схарактеризуйте усну народну творчість, писемність.
3. З'ясуйте, в якому стані знаходилася освіта: початкова, середня, спеціальна, вища (в залежності від періоду).
4. Опишіть досягнення вчених у галузі природничих і гуманітарних наук.
5. З'ясуйте провідні напрямки розвитку літератури, назвіть її видатних представників і твори, що збагатили українську та світову культуру.
6. Схарактеризуйте стан драматургії, театру, музики. Назвіть основних представників та найбільш відомі твори.
7. Які провідні напрямки були характерні для розвитку живопису, скульптури та архітектури даного періоду? Назвіть митців і найбільш відомі картини, скульптури та архітектурні ансамблі.
8. З'ясуйте особливості релігійного життя.
9. Оцініть стан культури в цілому.

Характеристика політичного устрою держави

1. Форма правління: монархія (абсолютна, конституційна) або республіка (парламентська, президентська).
2. Форма режиму: демократична, авторитарна, тоталітарна.
3. Форма устрою: федерація, унітарна держава. Чи входить до якогось міждержавного об'єднання (наприклад, Європейського Союзу).
4. Структура органів влади:
 - а) повноваження глави держави;
 - б) законодавчі органи (структура, спосіб формування, повноваження);
 - в) виконавчі органи (спосіб формування, функції, кому підпорядковуються);
 - г) судові органи;
 - г) співвідношення гілок влади (права законодавчих, виконавчих та судових органів);
 - д) місцеві органи влади.
5. Права громадян:
 - а) політичні права та свободи (зверніть увагу на виборче право: загальне чи ні);
 - б) особисті права та свободи;

в) можливість використання проголошених законом прав та свобод.

6. *Основні політичні партії та рухи* (стисла характеристика програм, на які соціальні верстви спираються, наскільки впливають на розвиток країни).

7. *Узагальнена оцінка політичного устрою. Які перспективи його розвитку?*

4.2. Рецензія на відповідь однокласника

Пам'ятка

Як дати рецензію на відповідь товариша

1. *Оцініть, наскільки правильною, повною та послідовною була відповідь. Яких помилок було допущено? Чи були пропущені важливі, на Вашу думку, факти? Чи були відхилення від теми?*

2. *Пригадайте, чи висловив Ваш товариш власну думку щодо висвітлених ним історичних подій та явищ. Наскільки обґрунтованою вона була?*

3. *Зверніть увагу, чи вживалися під час відповіді і наскільки правильно необхідні історичні поняття та терміни.*

4. *Чи були використані карта, цифрові дані?*

5. *Вкажіть на недоліки виступу (зайві повтори, зловживання читанням конспекту тощо).*

6. *Запропонуйте оцінку.*

4.3. Правила ведення дискусії

Вам, як і кожному історику, неодноразово доведеться брати участь у ліцейних, а згодом і вузівських дискусіях, „круглих столах” та конференціях. Обговорюючи наукову проблему з товаришами та викладачами, Ви шукаєте її правильне рішення, вчитеся аргументовано, на основі історичних фактів обстоювати власні погляди, критично ставитися до тенденційної інформації. Проте, щоб „в спорі” дійсно „народилася істина”, щоб бути почутим та зрозуміти точку зору опонентів, слід дотримуватися певних правил.

Пам'ятка

Як правильно вести дискусію

1. *Якщо Вам відомо про дискусію заздалегідь, ретельно підготуйтеся до неї. Опрацюйте наукову літературу та історичні джерела, обміркуйте власну точку зору на поставлену проблему та її аргументацію.*

2. *Перед тим, як вступати в дискусію, подумайте, чи достатньо Ви обізнані з конкретним питанням.*

3. З'ясуйте предмет дискусії (що потрібно довести), уточніть поняття та терміни, які були вжиті в її ході.

4. Визначте, з чим саме Ви згодні, а з чим – ні.

5. Підберіть суттєві факти та систематизуйте їх, накресліть план доказу, аргументуйте Вашу точку зору. Пам'ятайте, що будь-який доказ складається з аргументу, міркувань та висновку.

6. Уважно сліdkуйте за ходом дискусії, враховуйте аргументи опонентів.

7. Будьте толерантні. Критикуйте точку зору, а не людину, яка її висловила.

8. Після закінчення дискусії підбийте підсумки. Визначте її позитивні результати для себе та опонентів. В чому Ви змогли переконати їх та в яких положеннях переглянули власну точку зору? Чи дійшли Ви єдиного висновку?

4.4. Методика розв'язання тестових завдань

Нині все більшого значення в системі освіти набирає практика тестового виявлення знань. Вам вже відомо, що з 2006 р. в Україні почало запроваджуватися незалежне тестування, яке мають пройти абітурієнти. Постає питання: як навчитися розв'язувати тести? Звісно, необхідне знання найважливіших історичних подій, термінів, хронології, видатних персоналій тощо. Але що робити, якщо якийсь з запропонованих питань на перший погляд видасться Вам незнайомим? В такому разі слід мобілізувати всі свої знання й спробувати шляхом аналізу дійти правильної відповіді.

Дослідники виділяють кілька методів рішення тестових завдань.

1. Логічний метод, коли для розв'язання тесту слід провести низку логічних операцій.

◆ Наприклад, необхідно розв'язати таке тестове завдання:

Яка з подій Першої світової війни була однією з найбільш важливих причин перемоги країн Антанти?

- а) підписання Брестського миру;
- б) розпад Центрального блоку;
- в) вступ у війну США.

Для вирішення завдання поміркуємо логічно:

а) Брестський мир між Німеччиною і Радянською Росією ознаменував вихід останньої з війни. Росія входила до складу Антанти, тож Брестський мир означав втрату союзника. Відтак ця подія не тільки не була причиною перемоги Антанти, але й ускладнила її становище;

б) вихід з війни знесилених Болгарії, Туреччини та Австро-Угорщини восени 1918 р. скоріше засвідчував перемогу країн Антанти, ніж був її причиною;

в) оголошення США у квітні 1917 р. війни Німеччині значно послабило її позиції й сприяло зростанню людського та матеріального потенціалу країн Антанти та їх союзників. Тож це можна вважати однією з причин перемоги Антанти у Першій світовій війні.

◆ Встановіть значення терміну „ізоляціонізм”:

а) відшкодування державою, яка розв’язала війну, збитків, заподіяних державі, що зазнала нападу;

б) напрям у зовнішній політиці, який базується на принципах невтручання в події, що відбуваються на міжнародній арені;

в) сукупність концепцій, основу яких складають положення про нерівноцінність людських рас, які нібито поділяються на „вищі” й „нижчі”.

Термін „ізоляціонізм” походить від слова „ізоляція”, що означає відокремленість, відірваність від зовнішнього світу. Тож правильна відповідь б).

2. Оперування теоретичним матеріалом.

◆ Оберіть положення Веймарської конституції 1919 р.:

а) заборона опозиційних партій;

б) гарантія демократичних прав і свобод;

в) недоторканість приватної власності.

Веймарську конституцію було прийнято на засіданні Національних зборів депутатами Веймарської коаліції (СДПН, НДП і партія Центр). Політичні сили лівоцентристського та центристського спрямування обстоюють ідею недоторканості приватної власності. Веймарською конституцією було закріплено встановлення в Німеччині демократичного республіканського ладу, якому притаманні багатопартійність та політичні права і свободи. Правильна відповідь б), в).

3. Метод ключового слова – слід визначити ключове слово, від якого й залежатиме правильна відповідь.

◆ Укажіть конференцію, на якій лідери антигітлерівської коаліції сформулювали принципи врегулювання повоєнних проблем, у тому числі визначили кордони Польщі:

а) Кримська (Ялтинська) конференція;

б) Тегеранська конференція;

в) Потсдамська конференція.

Ключові слова – „повоєнний” та „кордони”. На Тегеранській конференції обговорювалися питання співробітництва країн антигітлерівської коаліції та відкриття Другого фронту. Питання повоєнного устрою світу набуло актуальності наприкінці війни, коли перемога союзників стала очевидною, й обговорювалося на Кримській та Потсдамській конференціях. Проте остаточне врегулювання питання щодо кордонів Польщі стало можливим на останньому етапі війни, оскільки

вимагало від членів коаліції компромісу. Західні країни пішли на поступку Радянському Союзу в обмін на обіцянку вступити у війну з Японією. Це сталося на Потсдамській конференції. Правильна відповідь в).

4. Використання знання дат та хронології. Цей метод доцільно використовувати при розв'язанні завдань на встановлення хронологічної послідовності або відповідності між датами та подіями чи діями та подіями, пов'язаними з ними.

◆ Встановіть відповідність між діями та подіями:

а) Б. Муссоліні;	1. Латеранські угоди;	
б) А. Гітлер;	2. Версальська	мирна конференція;
в) Ж. Клемансо.	3. Аншлюс Австрії.	

Слід пригадати роки правління політичних діячів та співвіднести їх з датами історичних подій. Ж. Клемансо (1841 – 1929 рр.) очолював французький уряд у 1917 – 1920 рр., Б. Муссоліні (1883 – 1945 рр.) прийшов до влади в Італії у 1922 р., в той час як А. Гітлер (1889 – 1945 рр.) у Німеччині – у 1933 р. Версальська мирна конференція відбулася у 1919 р., Латеранські угоди було підписано у 1929 р., аншлюс Австрії стався у 1938 р. Правильна відповідь а) – 1, б) – 3, в) – 2.

5. Метод виключення заздалегідь невірних відповідей.

◆ З якими союзниками Німеччини було вироблено мирні договори під час Паризької мирної конференції?

- а) Росія, Австро-Угорщина, Італія;
- б) Австрія, Болгарія, Угорщина, Туреччина;
- в) Австрія, Угорщина, Польща, Румунія.

Виключаються відповіді а) та в). Росія у Першій світовій війні не була союзником Німеччини, а входила до складу Антанти. Польська держава була створена після Першої світової війни, отже Польща не могла бути союзником Німеччини.

6. Понятійний метод, можливий при розумінні базових понять. Наприклад, соціальна верства – група населення, об'єднана правовим становищем у суспільстві, а революція – злам існуючого ладу, що супроводжується докорінними змінами у всіх сферах життя.

◆ Які події осені 1918 – літа 1919 рр. мають відношення до становлення Веймарської республіки в Німеччині?

- а) зречення кайзером Вільгельмом II престолу;
- б) прийняття Конституції;
- в) суміщення постів канцлера та президента і проголошення А. Гітлера „вождем Третього Рейху”.

Наявність Конституції є однією з ознак республіканського ладу, а існування монархії з ним несумісне. Проголошення А. Гітлера „вождем

Третього Рейху” означало кінець Веймарської республіки. Правильні відповіді а) та б).

7. Асоціативний метод, який базується на зверненні до закріплених у свідомості асоціативних зв’язків. Наприклад, Катерининська церква в Чернігові – родина Лизогубів – штурм Азову.

♦ Хто з американських президентів запропонував ефективний шлях виходу з економічної кризи 1929 – 1933 рр., відомий як „Новий курс”?

- а) В. Вілсон;
- б) А. Лінкольн;
- в) Ф. Рузвельт.

Ім’я В. Вілсона може бути пов’язаним у свідомості з облаштуванням світу після закінчення Першої світової війни („14 пунктами” або Паризькою мирною конференцією), А. Лінкольна – зі скасуванням рабства в США, яке відбулося ще у ХІХ ст. Поняття „Велика депресія”, „Новий курс” асоціюються з ім’ям Ф. Рузвельта. Правильна відповідь в).

8. Візуально-асоціативний метод спирається на зорову пам’ять. При його використанні слід пригадати зображення на карті або в тексті підручника.

♦ Який військово-політичний блок у Першій світовій війні мав більші людські та матеріальні ресурси?

- а) Антанта;
- б) блок Центральних держав;
- в) НАТО.

Можна пригадати карту атласу, на якій зеленим кольором зображено території країн Антанти та їх союзників, а коричневим - Центральних держав. Картинка постає в пам’яті зеленою, отже переважна більшість країн світу виступила на боці Антанти. Отже, її людський та матеріальний потенціал значно переважав. НАТО було створено набагато пізніше (метод виключення заздалегідь невірних відповідей).

♦ Установіть відповідність між країнами та назвами територій, які на початку Першої світової війни були їх складовими:

а) Австро-Угорщина;	1. Фінляндія;
б) Росія;	2. Ельзас;
в) Німеччина.	3. Галичина.

Спробуємо уявити розташування вказаних країн і територій на карті. Правильна відповідь – а) – 3, б) – 1, в) – 2.

9. Інтуїтивний метод. До нього бажано звертатися тільки в крайньому випадку, коли не можете застосувати інші методи до вирішення тесту.

Звісно, розв’язання одного тестового завдання часто вимагає мобілізації усіх Ваших знань та залучення одразу кількох методів, наприклад, логічного, знання теоретичного матеріалу та хронології. Проте

сподіваємось, що оволодіння ними на практиці стане Вам у нагоді, якщо відповідь на питання буде здаватися невідомою.

Рекомендована література

Буштрук О.В. Історія України: Навчальний посібник. 7-8 клас. – Харків, 2003.

Буштрук О.В. Історія України: Навчальний посібник. 9 клас. – Харків, 2003.

Лесін В.М. Як працювати з книгою. – К., 1989.

Мітюров Б.Н. Умій учитись. – К., 1978.

Николаева Л.А. Учись быть читателем. – М., 1982.

Паламарчук В.Ф., Орлов С.И. НОТ школьника – путь к творчеству: Книга для учащихся. – К., 1988.

Список використаних джерел та літератури¹

Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.

Дятлов В.О., Коваленко М.О., Тандура В.М. Курсова робота з історії: методичні рекомендації. – Чернігів, 1999.

Желіба О. Використання таблиць на уроках історії в 10 – 11 класах // Історія в школах України. – 2001. – № 4 – 5. – С. 28 – 32.

Задорожна Л. Навчити працювати самостійно (інтеграційний метод роботи з історичними документами) // Історія в школах України. – 2004. – № 5. – С. 7 – 10.

Задорожна Л. Почути живу історію (форми і методи розвитку дослідницьких навичок у старшокласників під час опанування історичних джерел) // Історія в школах України. – 2005. – № 10. – С. 20 – 23.

Задорожна Л. Термін „історичний документ” як дослідницька проблема // Рідна школа. – 2003. – № 7. – С. 25 – 26.

Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін. – К., 2002.

Ладиченко Т. Тематичне оцінювання навчальних досягнень учнів. Тема: Облаштування повоєнного світу. Всесвітня історія. 10 клас // Історія в школах України. – 2002. – № 5. – С. 28 – 31.

Лустенко І.І. Самостійна робота учнів в процесі вивчення історії // Все для вчителя. – 2003. – № 13 – 14. – С. 76 – 80.

Макарчук С. Писемні джерела з історії України: Курс лекцій. – Львів, 1999.

Світлична В.В. Історія України: Навч. посібник для студентів неісторичних спеціальностей вищих закладів освіти. – К.-Львів, 2002.

¹ Див. також рекомендовану літературу.

Сорока Л. Методика складання і використання опорного конспекту на уроках історії // Освіта і управління. – 2003. – Т. 6. – № 1. – С. 107 – 109.

Терно С. Формування методологічної культури учнів у процесі навчання історії // Історія в школі. – 2000. – № 5. – С. 33 – 37.

Фідря О. Чи можливо зрозуміти історію? (Методологія історії та формування хронологічних та просторових компетенцій учнів) // Історія в школах України. – 2004. – № 5. – С. 2 – 7.

Чернігівський обласний педагогічний ліцей
для обдарованої сільської молоді
Чернігівської обласної ради

Політичний портрет Б. Муссоліні

Реферат з всесвітньої історії
ліцеїста I курсу гуманітарного профілю
Іваненка Олександра Володимировича

Керівник
вчитель історії Гринь О.В.

Чернігів
2016

Зміст

Вступ	3
Частина 1. Організація навчального процесу в ліцеї	6
1.1. Основні форми занять в ліцеї	6
1.2. Робота на лекційних та семінарських заняттях	7
Частина 2. Основні джерела інформації	9
2.1. Пошук матеріалів для підготовки до занять	9
2.2. Робота з підручником та науковою літературою	11
2.3. Робота з історичними джерелами	14
2.4. Як працювати з історичною картою	22
Частина 3. Форми запису інформації	23
3.1. Складання плану	23
3.2. Робота з таблицею	25
3.3. Виписки та цитування	27
3.4. Робота над тезами	28
3.5. Написання конспекту	29
3.6. Підготовка доповіді та реферату	32
Частина 4. Що повинні вміти історики?	35
4.1. Основні схеми історичного аналізу	35
4.2. Рецензія на відповідь товариша	36
4.3. Як вести дискусію	37
4.4. Методика розв'язання тестових завдань	37
Література	42
Додаток	44